

MÖVZU7. ÖYRƏNMƏNİN MÜVƏFFƏQİYYƏTİNİ TƏMİN EDƏN AMİLLƏR

PLAN:

1. Öyrənmənin mahiyyəti və quruluşu
2. Öyrənmənin mexanizmi
3. Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən daxili amillər
4. Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amillər

1. Öyrənmə- insanın həyatda qazanılmış xüsusiyyətlərindən, xüsusilə onu gələcəyə istiqamətləndirən hərəkətlərindən yaranan davamlı, məqsədəuyğun bir prosesdir.

Heyvanlarda öyrənmə-orqanizmə təsir edən müəyyən stimula əsasən əmələ gələn reaksiyaların orqanizm tərəfindən mənimsənilməsi nəticəsidir.

İnsanların öyrənmə prosesinin mexanizmi ilə heyvanların öyrənmə prosesinin mexanizmi arasında bəzi zahiri oxşarlıqlar vardır. Lakin heyvanlardan fərqli olaraq insanların öyrənmə prosesində ümumiləşdirmə, müjərrədləşdirmə əməliyyatları iştirak edir.

İnsanlarda öyrənmə- müəyyən situasiyada müəyyən hərəkət və fəaliyyətlə şərtləşən biliklərin mənimsənilməsi prosesidir.

Öyrənmənin Pavlov modeli aşağıdakı jəhətləri müəyyənləşdirməyə bizə imkan verir:

1. Ətraf aləmin bioloji əhəmiyyətə malik olan jisim və hadisələrinin yeni xüsusiyyətlərinə yiyələnmə **öyrənmənin mahiyyətini** təşkil edir.

2. Öyrənmənin məzmununu birdəfəlik və ya müəyyən fasilədən sonra beyinə təsir edən jisim və hadisələrin siqnalları arasında yaranan sinir rabitələri təşkil edir.

3. Sinir rabitəsinin yaranmasının **əsas şərtləri** bioloji əhəmiyyət kəsb edən şərti qıjıqlandırıcıların şərtsiz qıjıqlandırıcılarla möhkəmləndirilməsi və təkrarıdır.

4. Öyrənmənin əsasını isə stimulların generalizasiyası, onların möhkəmləndirilməsi zamanı sönməsi təşkil edir. Öyrənmənin bu mexanizmi informasiyanın analiz, sintez edilməsinə imkan verir.

2. İnsanlarda koqnitiv səviyyədə (idraki) öyrənmənin mexanizmini aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək olar:

1. Öyrənmənin mahiyyətini insan fəaliyyəti üçün əhəmiyyətə malik olan jisim və hadisələrin yeni keyfiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

2. Öyrənmənin məzmunu köhnə biliklə yeni bilik arasında-beyində vaxtilə əks etdirilmiş jisim və hadisələrin xüsusiyyətləri ilə indiki anda əks etdirilən xüsusiyyətlər arasında sinir rabitələrinin yaranması ilə müəyyən edilir.

3.Öyrənmənin əsas şərtləri yeni mənimsənilən xüsusiyyətin faydalı olması, insanın tələbatını ödəyə bilməsi. Həm də həmin faydalı amilin özünü bir dəfə deyil, bir neçə dəfə göstərməsi-möhkəmləndirilməsindən ibarətdir.

4.Öyrənmənin əsasını isə xarici aləmdən beyinə daxil olan informasiyaların analiz və sintez edilməsi, ümumiləşdirilməsi, müjərrədləşdirilməsi və onların nitqlə əlaqələndirilməsi təşkil edir.

Beləliklə,koqnitiv səviyyədə **sensor öyrənmə** biliklərə yiyələnmə şəklində təzahür edir.

Öyrənmənin **sensor, motor və sensomotor öyrənmə növləri** vardır.

1. Əgər öyrənmənin əsasməqsəd və nəticəsi analiz və sintezdən, yeni siqnalların mənimsənilməsi, diferensiasiyası və sistemləşdirilməsindən asılı- dırsa, belə öyrənmə **sensor öyrənmə** hesab edilir.

2. Əgər öyrənmənin məqsəd və nəticələri müxtəlif hərəkətlərin seçilməsi, əlaqələndirilməsi, sistemləşdirilməsindən asılıdırsa, belə öyrənmə **motor öyrənmə** adlanır.

3. Əgər öyrənmə prosesində hər iki amil eyni səviyyəli rol oynayarsa, bu zaman **sensomotor öyrənmə** özünü göstərir.

3. Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən amilləri daxili və xarici olmaqla iki yerə bölürlər.

Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən **daxili amillərdən** biri **diqqət və ustanovkadır**. Şagirdlərə təsin edən informasiya axını içərisindən tələb edilən bilik və məlumatları müəyyənləşdirmək, seçmək diqqətin bilavasitə iştirakı olmadan mümkün deyildir.İnformasiyaları müəyyənləşdirmək, təhlili etmək və onlardan istifadə etmək prosesində insan şəxsiyyətinin tam optimal formada təzahür etməsi halını psixoloqlar **ustanovka (yönəlişlik)** adlandırmışlar. **Ustanovka** müəyyən bir fəaliyyətə şəxsiyyət tərəfindən dərk edilməyən hazırlıq halətidir.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, öyrənmə ustanovkası qarşıya qoyulan yaddasaxlama məqsədindən,yaddasaxlamanın müddətindən və xarakterindən çox asılıdır. Öyrənmə o zaman səmərəli olur ki,şagird öz qarşısına yaddasaxlama məqsədi qoysun.

Qarşıya öyrənmək, yaddasaxlamaq məqsədi qoymadan səmərəli yaddasaxlama mümkün deyildir. Şagirdin qarşısında yaddasaxlama məqsədi qoyduqda o, verilən materialı yaxşı öyrənir. Ona görə də müəllim təlim fəaliyyətində öyrənmənin həmin səmərəli yolunu nəzərdən qaçırmamalıdır. Şagirdləri öyrənmə zamanı öz qarşılarına yaddasaxlama məqsədi qoymağa alısdırmalıdır.

Duyğu və qavrayış öyrənmənin (mənimsəmənin) ilk mərhələsində xarici aləmin jisim və hadisələrinin ayrı-ayrı xassələrinin düzgün müəyyənleşdirilməsi. Sonra isə müəyyən jismə və ya hadisəyə xas olan xüsusiyyətlərin bir tam halında beyində əks etdirilməsidir. Dərsdə yeni materialın izahı prosesi ətraflı duyulub qavranılmasa, material yaxşı dərk edilməz və ətraflı yadda saxlanılmaz.Müəllim nitqinin duyulub qavranılmasında şagirdlərin eşitmə analizatorları da əsas rol oynayır.

4.Öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amillər təlim materialının xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Təlim materialının xarici amil kimi öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xüsusiyyətlərindən birinjisi, onun **məzmunudur**. Təlim materiallarının **əsas**

məzmununu məlumatlar, anlayışlar, qaydalar, bəjarıq və vərdişlər təşkil edə bilər. Təlim materialları dolğun, şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olmalıdır.

Təlim materialını öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən xarici amil kimi digər xüsusiyyəti onun **formasidir**. Təlim materialı müxtəlif formaya malik ola bilər. Forma etibarı ilə o, əşyavi, obrazlı, sözlü və simvolik şəkildə ifadə edilir.

Forma etibarı ilə material elə tərtib olunmalıdır ki, əsas jəhətləri bir-birindən dərhal fərqlənə bilsin, onları birləşdirmək mümkün olsun.

Digər xarici amillərdən biri də təlim materialının **çətinlik dərjəsidir**. Öyrənmənin səmərəliliyinə, onun sürətinə və düzgünlüyünə bu amilin böyük təsiri vardır. Materialın çətinliyi onda olan informasiyaların şagirdin idrak imkanlarına müvafiq olmaması ilə müəyyən edilir.

Eləjə də mətn daxilində qayda və tərifləri üzə çıxarmaq imkanı verən ümumiləşdirmənin zəif olması materialın çətinlik dərjəsini artırır. Bu jür materiallar şagirdlər tərəfindən çətin mənimsənilir.

Təlim materialının öyrənməyə tsir edən əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun əhəmiyyətidir. çox vaxt dərsləklərdə və ya şagirdlərə təqdim olunan əlavə ədəbiyyatdakı materiallar bu tələbə jəvab vermədiyinə görə şagirdlər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmır, əksinə, asanlıqla psixoloji doyumluluq yarada bilirlər. Öyrənmənin müvəffəqiyyətlə getməsi üçün material şagird üçün **əhəmiyyətli** kəsb etməli, onuntələbat və maraqlarına jəvab verməlidir.

Təlim materialının **anlaşıqlılığı** onun öyrənilməsinə təsir edən əsas amillərdəndir. anlaşılıqlıq dərjəsi yüksək olan materiallar daha tez mənimsənilməklə yanaşı, bu prosesdə buraxılan səhvlərin miqdarı da az olur və həmin material uzun müddət yaddan çıxır. Anlama öyrənmənin səmərəli yollarından biridir. Şagird öyrəndiyini anlamalıdır.

Şagird dərindən anlayaraq, əsaslı şəkildə düşünərək öyrəndikdə həmin materialı bir o qədər düzgün və möhkəm yadda saxlayır. Müəllim öz şagirdlərinə başa salmalıdır ki, aydın olmayan. Az anlaşılan məsələlərin üstündən keçməmək, onları tamamilə anlayıb öyrənmək vacibdir. Ən düzgün və səmərəli yol fikirləşə-fikirləşə öyrənməkdir.

Təlim materialının **strukturu, quruluşu** da onun əyrənilməsinə, yaxşı və ya pis mənimsənilməsinə öz təsirini göstərir. Materialın anlaşılıqlılığı yeni ilə köhnə, məlum olanla məlum olmayan arasındakı əlaqəyə, materialın strukturu isə bu əlaqənin nejə, hansı yollarla yarandığına əsasən müəyyən edilir.

Materialın **həjmi** də onun mənimsənilməsinə təsir edən mühüm xüsusiyyətlərdəndir. Materialın həjmi dedikdə, ona dixil olan ünsürlərin miqdarı nəzərdə tutulur.

Mətnə verilmiş mənasız hejaların, rəqəmlərin miqdarı materialın həjmini müəyyən edir. Mənalı yadda saxlanılacaq materialın həjmini müəy- yənəşdirmək isə çətinidir.

Mənalı təlim materialının həjmini yalnız mənimsənilməsi tələb olunan **yeni anlayış və işlərin** miqdarı ilə ölçmək mümkündür. Bu jür materialın həjmini onda müəyyənəşdirilən əlaqələrin və mühakimələrin miqdarı ilə ölçmək mümkündür.

Materialın həjminin şişirdilməsi, şagirdlərdə yorğunluq, materiala qarşı ikrah hissi yaradır. Şagirdlər belə materialdan uzaqlaşmağa çalışırlar. Materialın həjmi

az olduqda, buradakı yeni anlayış və əlaqələrin miqdarı həddindən aşağı olduqda material şagird üçün maraqsız olur.

Təlim materialının **emosionallıq dərəcəsi** də şagirdlərin həmin materialı mənimsəmələrinə təsir göstərir. Buraya materialın cazibədarlığı, şagirdlərdə müəyyən hiss və emosiya yarada bilmə xüsusiyyətlərini aid etmək olar. Mənfi emosional təsirə malik olan material isə bəzən pis, bəzən isə jansıxıjı materiala nisbətən yaxşı yadda saxlanılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Əlizadə Ə.Ə. Yeni Pedaqoji tərəkür. Bakı, 2001
2. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin aktual məsələləri. Bakı, 1998
3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demografik problemləri. Bakı, 1993
4. Əliyev R.İ. Tərbiyə psixologiyası. Bakı, 2006
5. Əliyev R.İ. Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000
6. Əmiraslanova S.F. «Çətin» uşaqlar və onlarla aparılan işin psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 2000
7. Həmzəyev M. Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, 1991
8. Həmzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, 2003
9. Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı, 1993
10. Stolərenko L.D. Pedaqoqiçeskaə psixoloqiə. Rostov-na Donu, 2000